

ПРОБЛЕМА ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

У статті розглянуто особливості причинного зв'язку у злочинах проти безпеки виробництва та специфіку його встановлення, визначено пов'язані з цим проблеми правозастосовної практики притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини.

Ключові слова: злочини проти безпеки виробництва, кримінальна відповідальність, причинний зв'язок, кваліфікація, розслідування.

Е. В. Таран

Проблема установления причинной связи в преступлениях против безопасности производства

В статье рассмотрены особенности причинной связи в преступлениях против безопасности производства и специфика ее установления, определены связанные с этим проблемы правоприменительной практики привлечения к уголовной ответственности за такие преступления.

Ключевые слова: преступления против безопасности производства, уголовная ответственность, причинная связь, квалификация, расследование.

O. Taran

Causation of crimes against the security of production

The article describes the features of causation of crimes against the security of production and the specifics of its establishment, identified the related problems of law enforcement practice of criminal responsibility for such crimes.

Key words: crimes against the security of production, criminal responsibility, causality, qualification, investigation.

Постановка проблеми та її актуальність. Виробничий травматизм, як одна з проблем національного масштабу, становить постійний інтерес та є предметом уваги органів державної влади, місцевого самоврядування, неурядових організацій та інших суб'єктів. Незважаючи на певне зниження рівня виробничого травматизму зі смертельними наслідками, який відображено у офіційній статистиці, експерти та фахівці одностайні у тому, що такі показники не відповідають дійсності. Причинами необ'єктивності визначають приховування роботодавцями та самими потерпілими нещасних випадків на виробництві, ухилення (неналежне) розслідування нещасних випадків, порушення трудового законодавства, що призводить до неможливості формування об'єктивних статистичних показників, оскільки багато осіб, які працюють не охоплені офіційною статистикою та ін.

На вирішення проблем безпеки виробництва державою та іншими зацікавленими суб'єктами спрямовуються значні матеріальні ресурси, триває процес удосконалення законодавства, напрацьовуються механізми впливу і спонукання роботодавців до створення та забезпечення безпечних умов праці. Незважаючи на згадані зусилля, кардинального покращення ситуації не відбувається. Це зумовлює потребу подальшого пошуку ефективних шляхів вирішення зазначених проблем. Одним із найбільш важливих напрямів у цьому сенсі є підвищення якості розслідування злочинів проти безпеки виробництва (ст. 271-275 КК України), адже зростання виробничого травматизму закономірно пов'язується зі збільшенням кількості випадків притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення.

Проблеми правозастосовної практики притягнення до кримінальної відповідальності різноманітні за своїм змістом, поширеністю та складністю. У цій статті визначено одну з них – встановлення причинного зв'язку між діянням та наслідками у злочинах проти безпеки виробництва. Специфіка причинного зв'язку тут характеризується складністю механізму злочину, множиною та багатоманітністю чинників і факторів, пов'язаних із функціонуванням виробничого середовища, що можуть впливати на виникнення та перебіг травматичної події, її наслідки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми причинності у кримінальному праві досліджувались у роботах С. Р. Багірова, П. Т. Васькова, М. С. Грінберга, П. С. Дагеля, В. Б. Малініна, А. А. Музики, А. А. Тер-Акопова, М. Г. Угрехелідзе, Т. В. Церетелі та ін. Суміжні із кримінально-правовими проблемами причинності вирішувались у працях В. Д. Арсеньєва, Р. С. Белкіна, В. О. Образцова, З. М. Соколовського, В. Д. Корма, Ю. Г. Корухова, М. П. Яблокова та ін.

Мета статті. Визначити особливості причинного зв'язку у злочинах проти безпеки виробництва, що дозволить уникнути помилок у їх кримінально-правовій кваліфікації, розслідуванні, під час судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай, дослідження проблем причинності у юридичних науках ґрунтується на теорії причинності (каузальності), розробленій філософією.

Філософські категорії «причина» і «наслідок» відображують об'єктивно існуючі причинно-наслідкові зв'язки об'єктивного світу. Ці зв'язки мають універсальний характер. У них одне явище (подія, процес) виступає причиною іншого явища (наслідку) – перше передуює другому в часі і є необхідною умовою або підставою виникнення (зміни) другого, тобто причина породжує наслідок [1]. На основі цієї теорії, у сучасній науці кримінального права домінуючою є позиція про те, що по-перше, причина завжди передуює наслідку (для кримінального права – результату суспільно небезпечного діяння); по-друге, причин може бути декілька, при цьому одна із них може бути головною, а інші другорядними; по-третє, дві події, які на-

стають одна за одною, далеко не завжди перебувають у причинному зв'язку [2, с. 299].

Отже, виходячи з викладеного, причинний зв'язок у злочинах проти безпеки виробництва слід розуміти як об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку.

Такий причинний зв'язок зазвичай має складний і опосередкований характер. Це пояснюється численними факторами, що ускладнюють його розвиток, саме тому він рідко має прямий та однозначний характер.

Що стосується наявності та можливості встановлення причинного зв'язку між бездіяльністю та шкідливими наслідками, то у кримінальному праві це питання вважається дискусійним. На нашу думку, переконливою є аргументація А. А. Тер-Акопова, який зазначає, що у встановленні причинних властивостей бездіяльності існують складності, які зумовлені насамперед тим, що процеси, які тут відбуваються, не очевидні, не явні, відсутнє передавання матерії та енергії від суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків, із чим ми звикли ототожнювати причинний зв'язок. Проте сучасне юридичне мислення повинно виходити за рамки вузької, механічної причинності; необхідно бачити навіть невидимий зв'язок, який існує між поведінкою конкретних осіб та суспільно небезпечними наслідками. Без цього неможливо вирішувати завдання регулювання суспільних відносин, які спрямовані на прогнозування та запобігання суспільно небезпечним наслідкам. Інститут бездіяльності – це елемент соціального управління, зокрема, спосіб здійснення соціального контролю над джерелами загроз безпеці особистості, суспільства і держави. Суспільство повинно бачити ці загрози та передбачати функції, спрямовані на їх усунення шляхом вчинення певних дій. У низці випадків наслідки настають лише тому, що не виявляється відповідальних за запобігання шкоді, відсутні особи, які зобов'язані вчинити потрібні дії [3, с. 109]. Наведене, очевидно, стосується і досліджуваної проблематики, адже злочини проти безпеки

виробництва часто вчиняються саме шляхом бездіяльності.

Про специфіку причинного зв'язку у подібних злочинах М. П. Яблоков зауважив, що виявлення та дослідження усіх елементів причинного зв'язку у справах про злочинні порушення правил охорони праці та техніки безпеки зазвичай супроводжується різного роду складностями, зумовленими, насамперед, особливостями зазначеного причинного зв'язку. Незнання цих особливостей та неправильний аналіз окремих складових елементів у цьому зв'язку частіше за все призводить до випадків необгрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності та неправильного засудження, а також до фактів незаконного звільнення деяких правопорушників від кримінально-правового покарання [4, с. 87].

За результатами узагальнення правозастосовної практики було визначено певні особливості причинного зв'язку у злочинах проти безпеки виробництва, що зумовлені наступними обставинами:

1) події злочину завжди передують низка інших подій. Виокремити причину серед цього різноманіття подій є складним завданням;

2) причина і порушення не ізольовані одне від одного, а взаємопов'язані;

3) встановити причину порушення за умови множинності причин складніше, ніж у тому випадку, коли порушення викликане лише однією причиною. За умови множинності причин у кожному разі потрібно з'ясувати якою з них викликане конкретне порушення. Це робить завдання встановлення причинного зв'язку більш складним;

4) встановлення причинного зв'язку суттєво ускладнюється, якщо порушення є результатом дії двох і більше причин, оскільки потребує врахування і всебічного аналізу усіх спільно діючих обставин такого порушення.

Як вже було зазначено, причинний зв'язок у злочинах проти безпеки виробництва рідко має прямий та однозначний характер. Водночас, зустрічаються випадки, коли між порушенням та шкідливими наслідками встановлення причинного зв'язку не викликає складності, оскільки такий зв'язок є очевидним. *Приклад:*

Т., працюючи згідно наказу керівника підприємства на посаді головного інженера ТОВ «N», будучи відповідальним за дотримання правил при експлуатації автотранспорту, не виконав всіх дій, передбачених п.п. 7.2, 7.4, 7.4.6 «Правил будови і безпечної експлуатації навантажувачів», в результаті чого працівник ТОВ «N» Б., не маючи відповідної підготовки та водійського посвідчення в період часу з 8.00 год. до 15.00 год. керував автотранспортом моделі 41.030, що належить ТОВ «N» та виконував при цьому роботу зі штабелювання мішків у зерноскладі відділення ТОВ «N», під час якої близько 13.00 – 15.00 год. піддоном, що знаходився на автотранспорті спричинив тілесні ушкодження лівій ноги у вигляді післятравматичної гематоми в нижній третині лівій гомілки працівниці зерноскладу Н., чим завдав шкоди здоров'ю останньої, в результаті чого Н. втратила працездатність та перебувала на лікарняному тривалий період. Отже, у цьому випадку одна подія перетворюється в іншу без впливу дії будь-яких додаткових сил та без втручання дій інших людей.

Переважає ж, причинний зв'язок ускладнюється впливом (втручанням) різних факторів (технічних процесів, дій потерпілих та інших осіб). А. А. Тер-Акопов пише по це так: «... сумніви виникають і у ситуаціях, коли відсутній фізичний зв'язок порушення з наслідком: є неправильна поведінка, є суспільно небезпечний наслідок, але не видно причинного зв'язку між ними. Більше того, виявляється, що наслідок став можливим завдяки діям певних проміжних факторів, які безпосередньо викликали негативний результат. Розрізненість порушення і наслідку іноді створює враження про відсутність причинного зв'язку між порушенням та наслідком» [3, с. 342-343].

Усвідомлюючи складність визначення універсального алгоритму встановлення причинного зв'язку між порушенням нормативних вимог та настанням шкідливих наслідків, адже у кожному конкретному випадку цей зв'язок ускладнюється і зумовлюється значною кількістю різноманітних чинників, зміст, комбінації та послідовність виникнення яких передбачити неможливо, за результатами вивчення правоза-

стосовної практики убачається можливим визначити найбільш значущі особливості, які потрібно враховувати у встановленні такого причинного зв'язку.

Перш ніж розглянути ці особливості, варто окремо зауважити про умови, за яких причинний зв'язок може існувати:

1. Причиною настання шкідливих наслідків може бути порушення тільки таких правил, які передбачені для запобігання цим наслідкам. Після встановлення характеру шкідливих наслідків одразу постає запитання: чи мало місце порушення нормативних вимог. Якщо поведінка особи не суперечила вимогам, встановленим нормативно-правовими актами, то питання причинного зв'язку не виникає.

2. Порушення нормативно-правових вимог має неминуче призвести до настання шкідливих наслідків. Питання про причинний зв'язок постає лише після встановлення факту порушення таких вимог та з'ясування обсягу і характеру шкідливих наслідків. До цього моменту воно не може бути розглянуто.

Що стосується необхідного або випадкового характеру причинного зв'язку, то у вирішенні цього питання, на нашу думку, потрібно керуватись алгоритмом, запропонованим З. М. Соколовським, який вважає, що питання необхідності або випадковості причинного зв'язку має смислові аспекти, під час розгляду яких встановленню підлягає наступне:

а) чи був наслідок, який має місце, обов'язковим, або ж він міг і не настати (мається на увазі, що за умови обов'язковості наслідків, причинний зв'язок є необхідним, а за їх не обов'язковості – випадковим);

б) чи створили певні дії (бездіяльність) небезпеку (реальну можливість) настання шкідливих наслідків, або ж цього мали приєднатися інші дії (бездіяльність), обставини (мається на увазі, що у першій з цих ситуацій причинний зв'язок необхідний, а у другій – випадковий);

в) яку роль мали різні обставини у настанні шкідливого наслідку (мається на увазі, що необхідним буде причинний зв'язок наслідку з головним фактором, а випадковим – з другорядними) [5, с. 310-315].

3. Діяння повинно бути вчинено конкретною особою від початку порушення нормативно-правових вимог до настання шкідливих наслідків. Специфіка злочинів проти безпеки виробництва полягає у тому, що у багатьох випадках, дії у сукупності цілої низки осіб (а не кожної окремо), які вчинили порушення правил призвели до тяжких наслідків. Тобто, є коло осіб, всі вони допустили порушення, але притягнення кожного з них до кримінальної відповідальності проблематичне через відсутність прямого причинного зв'язку між їх діями (бездіяльністю) і наслідками, що настали. Тому важливо ретельно дослідити та з'ясувати зміст та обсяг допущених порушень кожною особою та чий саме дії призвели до тяжких наслідків.

4. Негативні наслідки повинні бути результатом необережної поведінки, оскільки за наявності умислу, ці злочини повинні бути кваліфіковані як злочини проти особи, власності та ін. Встановлення причинного зв'язку необхідне за умови настання шкідливих наслідків як шляхом активних дій, так і злочинної бездіяльності.

5. Порушення повинно передувати настанню шкідливих наслідків. При цьому наслідки можуть бути значно віддалені у часі від факту порушення, але й можуть безпосередньо супроводжувати порушення, тобто, настати одразу ж після неправомірних дій (бездіяльності) суб'єкта. Причинний зв'язок відсутній, якщо неправомірні дії суб'єкта були вчинені після настання шкідливих наслідків.

Більшість проблем правозастосовної практики пов'язана з тим, що фактично встановлюється не причинний зв'язок, а зовнішня послідовність між порушеннями нормативно-правових вимог і шкідливими наслідками, які за ними настали. Не можна вважати вирішеним питання про наявність причинного зв'язку лише встановивши факт порушення і зовнішню (у часі) послідовність подій. Необхідно точно визначити роль і значення порушення у загальному розвитку подій. У випадку прямого причинного зв'язку це завдання не являє собою особливої складності і вирішується відносно просто. Інша справа, якщо до розвитку подій були причетні інші особи або на нього вплинули інші обстави-

ни, особливості виробничого обладнання, технологічних процесів тощо.

Для встановлення причинного зв'язку між порушенням та наслідками, обов'язково потрібно виявити і дослідити всі ланки цього причинного зв'язку. Така необхідність пояснюється можливістю існування ланки причинного зв'язку, яка могла б змінити закономірний перебіг подій, який викликаний початковим явищем. Тому для встановлення наявності (відсутності) причинного зв'язку, у кожному конкретному випадку потрібно:

1) ретельно дослідити механізм злочину; виявити проміжні явища (події, дії, обставини) стосовно початкового і кінцевого;

2) виокремити з проміжних ті явища (події, дії, обставини), які мають значення в цілому;

3) встановити співвідношення у часі проміжних явищ;

4) уявно послідовно виключити кожне з них, починаючи з найбільш близького до результату;

5) з'ясувати, чи мав би місце той самий результат за вказаних виключень, тобто чи могло дане порушення спричинити наявні шкідливі наслідки за умови відсутності іншої події (обставини, явища);

6) дослідити всі порушення, які мали шкідливі наслідки, а не обмежуватися тими, які були найближчими до цього наслідку, тобто врахувати всю сукупність чинників, які передували спричиненню шкоди;

7) сформулювати висновок про наявність або відсутність причинного зв'язку залежно від отриманих результатів [3, 5, 6-11].

Висновки. Отже, вирішення питання про причинний зв'язок являє собою складний процес. З метою уникнення помилок, у кожному випадку потрібно зважати на наявність та враховувати велику кількість взаємодіючих факторів, втручання яких у розвиток причинного зв'язку може змінити його перебіг.

Література

1. *Кримінальне право України. Загальна частина: підручник* / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

2. Холина Е. А. Установление причинной связи в уголовном праве, ее доказывание в уголовном процессе / Е. А. Холина // Наука и современность. – 2010. – № 3. – С. 298-304.

3. Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А. А. Тер-Акопов. – М.: Юркнига, 2003. – 478 с.

4. Яблоков Н. П. Исследование обстоятельств преступных нарушений правил безопасности труда / Н. П. Яблоков. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 146 с.

5. Соколовский З. М. Проблема использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний для установления причинно-следственной связи явлений: дисс. ... д-ра юрид. наук / З. М. Соколовский. – Харьков, 1968. – 512 с.

6. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключющие преступность деяния / Ю. В. Баулин. – Харьков: Основа, 1991. – 360 с.

7. Благоев Е. В. Применение уголовного права (теория и практика) / Е. В. Благоев. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 505 с.

8. Гринберг М. С. Преступления в сфере взаимодействия человека и техники: учеб. пос. / М. С. Гринберг. – Омск: Изд-во Омск. гос. ун-та, 2008. – 288 с.

9. Гринберг М. С. Технические преступления / М. С. Гринберг. – Новосибирск: Изд-во Новосибир. ун-та, 1992. – 144 с.

10. Князев Н. А. Причинность: новое видение классической проблемы / Н. А. Князев; кафедра философии РАН. – М., 1992. – 166 с.

11. Ковалев М. И. Причинная связь в уголовном праве / М. И. Ковалев, П. Т. Васильков. – М.: Госюриздат, 1958. – 72 с.

References

1. *Kryminalne pravo Ukrainy. Zagalna chastyna: pidruchnyk* / M. I. Bazhanov, Y. V. Baulin, V. I. Borisov ta in.; za red. prof. M. I. Bazhanova, V. V. Stashisa, V. Y. Tatiya. – 2-ge vyd., pererob. i dopov. – K.: Yurinkom Inter, 2005 – 480 s.

2. Hohlina E. A. Ustanovlenie prichinnoy svyazi v ugovnom prave, ee dokazyvanie v ugovnom protsesse / E. A. Hohlina // Nauka i sovremennost. – 2010. – № 3. – S. 298-304.

3. *Ter-Akopov A. A.* Prestuplenie i problemy nefizicheskoy prichinnosti v ugovnom prave. – M.: YURKNIGA, 2003. – 478 s.

4. *Yablokov N. P.* Issledovanie obstoyatelstv prestupnykh narusheniy pravil bezopasnosti truda. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1980. – 146 s.

5. *Sokolovskiy Z. M.* Problema ispolzovaniya v ugovnom sudoproizvodstve spetsialnykh znaniy dlya ustanovleniya prichinno-sledstvennoy svyazi yavleniy: dis....dokt. yurid. nauk. – Kharkov, 1968. – 512 s.

6. *Baulin Y. V.* Obstoyatelstva, isklyuchayuschie prestupnost deyaniya / Y. V. Baulin. – Kharkov: Osnova, 1991. – 360 s.

7. *Blagov E. B.* Primenenie ugovnogo prava (teoriya i praktika) / E. B. Blagov. – SPb.: Izd-vo R. Aslanova «Yuridicheskiy tsentr Press», 2004. – 505 s.

8. *Grinberg M. S.* Prestupleniya v sfere vzaimodeystviya cheloveka i tehniki: uchebnoe posobie / M. S. Grinberg. – Omsk: Izd-vo Omsk. gos. un-ta, 2008. – 288 s.

9. *Grinberg M. S.* Tehnicheskie prestupleniya / M. S. Grinberg. – Novosibirsk: Izd-vo Novosib. un-ta, 1992. – 144 s.

10. *Knyazev N. A.* Prichinnost: novoye videniye klassicheskoy problemi: kafedra filosofii RAN, 1992. – 166 s.

11. *Kovalev M. I.* Prichinnaya svyaz v ugovnom prave / M. I. Kovalev, P. T. Vaskov. – M.: Gosyurizdat, 1958. – 72 s.